

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך מב, תשנ"א

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

השימושית, המשולבים במאמר זה לעתים מזומנות, ואלו הם:
משלב: רמת הלשון המותנית בנסיבות השיח. למשל: בשיחה רשמית או בדיווח בכתב יתואר אירוע מסוים כמעולה. בין חברים ייאמר, אולי, שהיה משגע, ואילו צעירים יותר ישתמשו בתואר **מדליק**.

רובד: רובד לשוני הוא נדבך הלשון מבחינה היסטורית-דיאכרונית. בלשונו אנו מבחינים ברבדים שונים: הרובד המקראי, הרובד של לשון המשנה או לשון חז"ל, לשון ימי הביניים, לשון ההשכלה וכו'.

קביל: המושג מוכר לנו מתחום המשפט, ובעיקר בצירופים עדות קבילה או ראיה קבילה, שפירושם עדות או ראיה שניתן לקבלן. בתחום הלשון המשמעות דומה: עד ימי הבלשנות המודרנית דובר על **נכון ולא נכון**, היינו **תקני ולא תקני** בלשון. כיום אנו מכירים במעמד של **קבילות** לשונית, אם כי על קבילותם של מבעים מסוימים אין הסכמה כללית.

הצירוף **מוזרויות לשון** מופיע, בהקשרים שונים, אצל מספר בלשנים באנגלית. טרנר (Turner, *Stylistics*, 1973) מתייחס לחריגה מחוקי התחביר בלשון הפרסומת ומכנה זאת stylistic oddities, כלומר: מוזרויות סגנוניות. זוהי חריגה לשונית – או מוזרות – מכוונת, שמטרתה למשוך את לב הקונה. תופעה זאת מופרת לנו היטב אף מפרסומות בעברית, למשל: "ספרינג – הכי משקה בעיר", או זֶמֶר מסוים ה"רוקד את הלילה", והדוגמאות רבות.

בלשן אחר, ג'יין (Jain, *Error Analysis*, 1974), משתמש בכינוי "מוזרות סגנונית" בהתייחסו לחריגות לקסיקאליות של לומדי לשון שנייה. הוא מתמקד בסטיות הנובעות משימוש במשלבים או ברבדים של לשון שאינם מתאימים לנסיבות נתונות. להבהרה, הנה שתי מוזרויות כאלה, מפי תלמידיי באוניברסיטה. תלמיד אמריקני שלמד בישיבה בחו"ל אמר לי: "יוסף הגיד לי שנתן קֶךְ את החיבור בקץ השיעור". ואילו אצל תלמיד אחר, שביקשני לבדוק דו"ח פורמאלי שהכין בשביל מדריכו במחלקה לעבודה

החיה של יום-יום; ואילו השני השתמש במלה שאינה מתאימה למשלב של כתיבה פורמאלית.

גם חומסקי (Chomsky, *Aspects*, 1965) מצא לנוכח להשתמש במושג "מוזרות", כאשר קבע את ההבחנה בין דקדוקיות (grammaticality) לבין קבילות (acceptability). בין יתר החסברים למושג "קביל" כותב חומסקי (בתרגום חופשי לעברית): "מבעים שהם טבעיים בהחלט... ואינם מוזרים או משונים כל עיקר".

במאמר זה משמש המונח "מוזרות לשונית" לתאר צירופי לשון, המופיעים אמנם באמצעי התקשורת אך הם זרים ללשון או אינם טבעיים בה, אם משום שחדרו מן האנגלית ואינם קבילים בעברית (ואולי - עדיין אינם קבילים), או משום שהם נשמעים כחיקוי ללשון ילדים ואינם מתאימים בשל כך למשלב העיתונות הכתובה.

אעסוק פה בשלוש מן התופעות האלה:

1. השימוש בצורת הסביל שלא כמקובל בפי דוברי הלשון, שימוש הנשמע כתרגום שאילה. למשל: הקומדיה המשוחקת להפליא (wonderfully acted).
2. השימוש בצירופים כגון: נשוא הערצה, מושא אהבה וכו', כתרגום לצירופים באנגלית object of admiration, object of affection.
3. השימוש בצירוף היחס ב עם שם הפועל (המקור הנטוי). צירוף זה אינו תקני, ובמקומו היינו מצפים לשימוש בשם הפעולה. למשל: היא עסוקה בלגדל ילדים, בלנסוע כל הימים וכו'.

מפאת קוצר היריעה מובאות במאמר דוגמאות מועטות בלבד מתוך האוסף הרחב שעסקתי בו במחקרי זה.

השימוש בסביל

דוגמאות נבחרות:

1. ... היא כל שנשאר מהמדינה היהודית הדמוקרטית השואפת לאחווה, כפי שנחלמה על ידי בן-גוריון. (תרגום מן העיתון הצרפתי "נובל אובסרווטור" ב"ידיעות", 22.8.55)
2. "מחכים לגודו" תועלה במועדון צוותא בת"א, במסגרת חילופי ההצגות בין התיאטרון הקאמרי לתיאטרון חיפה. בגרסה התל-אביבית תשחק ההצגה בעברית (תכניות "הקאמרי" אפריל 1985)

קל להיווכח, כי בכל הדוגמאות נעשה תרגום משפה זרה, ובעיקר מן האנגלית. חלקן אכן תורגמו ישירות מכתבות זרות, אך גם האחרות נשמעות כשאינה מן האנגלית (הם משולמים היטב - well paid). השימוש המוזר ואולי המשעשע ביותר הוא בדוגמה "גברות עשויות היטב". אין זה אלא תרגום מגוּחך של הביטוי well made-up, שפירושו "מאופרות היטב". הדבר דומה לשימוש בביטוי: "הסטייק עשוי טוב". גם כאן אין זה אלא תרגום לקוי של הביטוי well-done, שמשמעותו היא (סטייק) חרוך.

נשאלת השאלה, מדוע השימוש בסביל במשפטים שלעיל נחשב למוזרות בלשון. לכאורה, התשובה פשוטה, והיא ניתנה כבר על ידי פרופ' רוזן (בספרו עברית טובה). בהתייחסו לשימוש בפועל הפאסיבי הוא קובע: "...פעלים המצריכים סימן יחס אחר [= שונה מסימן היחס את] אינם כשרים - חוץ מחריגים מועטים - להבעה פאסיבית."

ואכן, בדיקת הדוגמאות מעלה, שבכל המקרים הללו מצריכים הפעלים, בצורתם הפעילה, השלמה עקיפה: חולמים על מדינה; משחקים בהצגה; משלמים לאנשים. אין כל מניעה להשתמש בגלגול הסביל: מציגים את המחזה - המחזה יוצג; משלמים את המשכורת - המשכורת משולמת...

אולם הסבר זה לוקה בפישוט-יתר ואינו הולם במלואו את המציאות הלשונית. אנו מוצאים פעלים רבים המצריכים השלמה עקיפה ובכל זאת ניתן להפכם לסביל. פרופ' רובינשטיין (הצירוף הפועלי, 1971) אף מרחיק לכת וכותב: "רובם של המשפטים שיש בהם פועל המצריך השלמה עקיפה מאפשרים גלגול אקטיב-פסיב". ובין הדוגמאות שהוא מביא: הברק פגע בבית - הבית נפגע על ידי הברק; אפרים חשד ביעקב - יעקב נחשד על ידי אפרים; יעקב דן בהצעותיך - הצעותיך נדונו על ידי יעקב.

דוגמאות אחרות שמביא רובינשטיין אינן נראות לי קבילות: האיש הגיב על המעשה - המעשה הוגב על ידי האיש; הוא הקשיב לקונצרט - הקונצרט הוקשב...; אפרים הכאיב ליעקב - יעקב הוכאב...

מעניין שדווקא לצורת סביל המוכרת לנו מכלי התקשורת והנשמעת לנו טבעית מתייחס רובינשטיין בהסתייגות: "על פעלים רבים המצריכים

קוראים כיום בעיתונות על נשים הנבגדות או על הבעלים הנבגדים על ידי נשותיהן, ואין השימוש בצורה זו נשמע מוזר או בלתי טבעי כל עיקר. ייתכן שאפשר ללמוד מכאן על תהליך כלשהו. היום, צירופים כמו "המחזה ישחק על ידי נסים" או "הפקידים משולמים היטב" אינם נשמעים קבילים. סביר להניח שאם אכן ישתגרו צירופים אלה ודומים להם באמצעי התקשורת, הרי בסופו של דבר ייהפכו לקבילים.

[הערה: אינני מתייחסת במאמרי זה לשימוש המאולץ ב"על ידי" המופיע כאן רבות ואשר המקפידים בלשונם נמנעים ממנו.]

נשוא ההערצה, מושא ההערצה

השימוש במושא/נשוא בסמוך להערצה, קנאה אהדה וכו' נעשה אופנתי בעיתונים בזמן האחרון. מספר ההיקריות של נשוא ושל מושא במשפטים שאספתי מן העיתונים הוא כמעט שווה.

נשוא

1. יחד אתם הופיעה להקת הנח"ל, שהייתה אז נשוא הערצה כלל-ארצי ("ידיעות אחרונות", 12.10.84)
2. השגריר, שכינה את המחבלים "בני כלבה", היה נשוא אהדתם של האמריקנים ("ידיעות אחרונות", 13.10.85)
3. אולם כשנשוא הקנאה - יצחק - רחוק מהם, מתבהר מעט המבט... אנו, נשואי השנאה, חייבים להכיר את מעמדנו... ("מעריב", 15.11.85)
4. ההתנסחות הזאת בתביעת הגירושין הייתה נשוא תלונת האישה לוועדת האתיקה של לשכת עורכי הדין ("מעריב", 18.1.86)
5. נשוא השיר בילה הערב ב... (חדשות בטלוויזיה, 17.2.86; מדובר בשיר שנכתב על שר פלוני)

מושא

6. לרינה גאון סיכויים קלושים להפוך מושא הערצתם של ארגוני נשים פמיניסטיות ("מעריב", 23.1.85)
7. המודל... הוא מושא של שנאה וסלידה ביצירותיהם של מרבית הסופרים שמנתי ("ידיעות אחרונות", 13.12.85)

8. רחל שאין לה סוף, שכבר הפכה מושא חלומות ארכיונאיים של חוקריה ואוהביה, כותבת לברכה חבס... ("ידיעות אחרונות", 2.1.87)
9. חווה... הייתה מושא הערצתם של כל הגברים בבניין ("ידיעות אחרונות", 24.1.86)
10. שי גור... הייתה בו אכזריות החולם, שמושא אהבתו הלך לאיבוד ("ידיעות אחרונות", 16.1.87)

שימושים אלה הם, לדעתי, תרגום שאילה מן האנגלית: object of affection, object of admiration. באנגלית, ה-object בצירוף מעין זה הוא לעולם אדם, והרכיב השני של הצירוף הוא שם עצם מופשט, המשתיך לשדה הסמאנטי של הרגש: אהבה, שנאה, קנאה, חמלה וכו'.

יש לציין, כי בעבר תורגם מבע כזה כך: נושא להערצה. המלה נושא בהקשרים מעין אלה הולכת ונעלמת, ובמקומה מופיעות, כאמור, נושא או מושא. שתי מלים אלה שימשו עד לפני שנים מועטות כמונחים תחביריים בלבד, וכך הן מתועדות במילונים. אלקלעי, במילונו, מתרגם את הצירוף object of pity כך: אדם המעורר חמלה.

גם בעברית, ברוב הדוגמאות שבדקנו, מצטרפות המלים נושא או מושא לשם עצם שיש בו רכיב סמאנטי של רגש כלשהו. אולם מתברר שבעברית נעשתה הרחבת-יתר בהשוואה לצירופים באנגלית. אנו מוצאים גם: נושא אצבעותיהם השלוחות, נושא השיר, מושא שירנו, מושא כתיבתם. מקבילותיהם של צירופים אלה לא יהיו קבילים באנגלית. אם נאמר באנגלית the object of the poem, the object of the essay תהיה המשמעות קרובה יותר ל'מטרת השיר'.

השימוש במושא ברור לחלוטין, והוא אכן מושאל ישירות מן המינוח התחבירי: אם א מעריך את ב, הרי ב הוא מושא ההערצה. כאמור, במילונים העבריים מובאות שתי המלים רק כמונחים דקדוקיים, והשימוש בהן בהשאלה אינו מתועד עדיין. מעניין לציין, כי בחומר שבדקתי נמצא השימוש במלה מושא במשלבים הגבוהים יותר, כמו המוספים הספרותיים. לשימוש במושא, לעומת זאת, עשויים להיות הסברים אחדים.

ההסבר הנראה לי ביותר מתייחס להלך מחשבתו של הכותב שאינו בלשן. הוא תופס את המלה נושא כצורת סביל. מבצע הפעולה הוא, בדרך כלל, הנושא, ומי שמתבצעת עליו הפעולה, או סובל הפעולה, הוא הנושא. אם יעקב אוהב את יוסף יהיה יוסף אהוב; אם הוא נושא אישה, הרי היא נושאה וכו'.

העתירה וכיוצא באלה. אלא ששם לעולם לא יהיה הנשוא אדם, אלא העניין שדנים בו. אף בדוגמאות שלעיל הנשוא מופיע כעניין ולא כאדם רק בדוגמה 4, שההקשר שלה הוא משפטי: "ההתנסחות היא בתביעת הגירושין הייתה נשוא תלונה האישא..." אותה התנסחות, שהזכרה בכתבה קודם לכן, הייתה נשוא התלונה, כמקובל בלשון המשפטית. ואם בהשפעת האנגלית עסקינן, מעניין לציין כי בלשון המשפטית באנגלית המקבילה לנשוא (העתירה, התלונה...) לעולם איננה object אלא דווקא subject או subject matter.

בפרסומים משפטיים רשמיים העוברים עריכה נוהגים, אכן, להמיר את **נשוא בנושא** בצירופים מעין אלה, ושם נמצא: נשוא התלונה, נושא דיונו וכו'. חקרתי בנושא זה משפטים רבים, אך גם הם לא ידעו מה המקור לשימוש זה בנשוא. רבים נימקו זאת בכך שהנשוא הוא האדם, והנשוא הוא מה שאומרים עליו, דהיינו העניין המדובר.

השימוש בצירוף היחס ב עם שם הפועל

עד כה עסקנו בחריגות לקסיקאליות, כבמקרה של נשוא-מושא, וכן בחריגות או במוזרויות תחביריות (או מורפויסינטקטיות) כבדוגמת השימוש המופרז בסביל. עתה נעסוק בעניין שהוא – בעיניי, לפחות – בעיה משלבית.

דוגמאות:

א. עסוק בל...

1. למעשה היא **עסוקה** במשימה של שיקום עצמי, **בלבנות** את חייה כאישה לבדה... הייתי עסוקה **בלגדל** את הילדים... ("ידיעות אחרונות", 22.4.83)
2. ... אנשים טובים בעלי חזות רעה, שמחביאים כספים מתחת לבלטות ועסוקים **בלהספיק** לקנות וידיאו ומקרר לפני ההעלאה הבאה ("מעריב", 7.2.86)
3. שום דבר לא מפחיד אותי. להתבגר? לא זה לא מפחיד. גם עץ הזית לא מפחד מהתבגרות, הוא **עסוק בלהניב** פירות. הוא עסוק בלהעמיק שורשים. ("מעריב", 2.9.83)
4. כשאחד הציפורים פרח לו מהכלוב הפתוח ליעד בלתי ידוע הייתה הציפור שנתרה לבדה **עסוקה בלשכנע** את כל הסובבים אותה ("מעריב", 27.12.85)

ב. ... בלהיות

5. כל המעוניינים/ות להשתתף בעשייה, בהעלאת רעיונות, **בלהיות** פעילים/ות מתבקש להשאיר פרטים... (עלון הסטודנטים, בר אילן, תשמ"ו)

תופעה זאת מתפשטת והולכת בלשון העיתונות, והיא זכתה אף לעיסוק בלשוני. ד"ר צדקה עמד עליה בהרחבה (במאמר בכתב-העת פרקים, תשמ"ב), ולהלן תמצית דבריו: שם הפועל בעברית נעשה שמני יותר ויותר, והוא תופס את מקומו של שם הפעולה. תהליך זה החל כבר בתקופות קדומות של הלשון. בלשון חז"ל אנו מוצאים "לא נמנענו מלשרוף", "מלהדליק" וכיוצא באלה. גורם מסייע לתהליך זה הוא בידול המשמעות בין שם הפועל לבין שם הפעולה. שמות פעולה מסוימים תפוסים על ידי משמעות דומיננטית יותר. למשל, אדם שהוא "עסוק בלהסתדר בדירה החדשה" איננו יכול לומר שהוא "עסוק בהסתדרות בדירה החדשה. גורם נוסף המביא לעתים לשימוש בשם הפועל הוא הגרירה, בעיקר בדו-שית. אם מורה אחד אומר: "הוא מעוניין להתאמן במתקנים החדשים", רעהו משיב: "העניין שלו בלהתאמן מעורר ספקות".

עד כאן, בקיצור נמרץ, מדבריו של צדקה. נראה לי כי מן הדוגמאות שלעיל אפשר ללמוד על גורמים נוספים לתופעה.

ראשית ראוי לציין, כי קרוב למחצית מן הדוגמאות שבחקירתן עסקתי הן ציטוטים מדברים שנאמרו בעל-פה על ידי מרואיינים שונים. גם יתר הדוגמאות, שאינן ציטוט מלשון מדוברת, מקורן לרוב בשבועונים או במקומונים ובוודאי לא במאמרי המערכת. הווה אומר, אנו עוסקים במשלב הדיבור, המשלב הנמוך, ואין מדובר כאן בלשון פורמאלית. קשה להניח שיאמר מרצה בהרצאתו: "אני עסוק בלתאר תופעה לשונית מסוימת".

במשלב הדיבור הבלתי פורמאלי יש נטייה לפישוט לקסיקאלי, כדוגמת הפישוט הקיים אצל לומדי שפה שנייה וכדוגמת לשון ילדים, שהרי אצל אלה שם הפועל נרכש לפני שם הפעולה והוא שגור יותר בפה. אף צדקה מתייחס לכך, והוא מצטט את יצחק אבינרי (יד הלשון, תשכ"ד), המזכיר את הילדים האומרים "אנחנו משחקים בלהשיג, בלהציל". מעניינת גישתו של אבינרי, הפוסק: "מנהג כשר הוא, שעליו יש לומר: 'הנח להם לישראל'".

בציודים מעין אלה במשלב זה, ונראה לי שאף מובאות של צדקה אין מן הכתיבה העיונית.

טענתי הראשונה היא אפוא, שאנו עוסקים כאן במשלב הנמוך, וייתכן כי הגורם הראשון לשימוש בצורה זו בלשון הכתובה הוא גרירה מן הלשון המדוברת, תופעה המתפשטת והולכת גם בתחומים אחרים.

הגורם השני משתקף מן הדוגמאות המסומנות כקבוצה ב. מדובר במקרים שבהם אין אפשרות להמיר את שם הפועל בשם פעולה, בפועל ה-ייה. הדבר ניכר היטב בדוגמה 5: "כל המעוניינים להשתתף בעשייה, בהעלאת רעיונות, בלהיות מעורבים". הדובר נקט פעמיים את שם הפעולה, אך כשהגיע לשורש ה-י-ה לא מצא דרך אלא להשתמש בצורה להיות.

אילו עסקנו כאן בעריכה לשונית, היינו יכולים בנקל לשנות את המשפט כך: המעוניינים... להעלות רעיונות, להיות פעילים...

תופעה נוספת ניכרת בעיון בקבוצת הדוגמאות א, הכוללת צירופים המופיעים אחרי המלה "עסוק". נראה כי אין זה מקרה, שכשליש מהצירופים משתייכים לקבוצה זאת. השערת, המסתמכת על תחושה לשונית, כי שם הפועל מביע תחושת פעילות חוזרת וממושכת בצורה משכנעת יותר משם הפעולה. בדוגמה 4 הכותב חש שהאמירה "היא עסוקה בלשכנע" מביעה יותר פעילות מאשר "היא עסוקה בשכנוע". במלים אחרות, שם הפועל הוא פועלי במהותו יותר משם הפעולה.

גם כאן, כמו במוזרויות הקודמות, ייתכן כי קיימת השפעה מסוימת של האנגלית, ואכן כמה מן הדוגמאות כאן (מס' 1, 8 ו-10) מבוססות על ראיונות שנערכו עם דוברי אנגלית.

לסיום אחזור לד"ר צדקה ואביא את משפט הסיכום במאמרו הנ"ל: "צירוף חדש זה מוסיף גיוון בסגנון וגמישות ובהירות בניסוח. בידינו עוד אמצעי להבעה. נקווה שמתקני הלשון לא יפגעו בדרך הנולד ולא יצמיתו אותו בעודו באבו..."

אמנם נתכוונתי כאן לתאר תופעות בעברית הישראלית ולא לתקן. אך אני, כעוסקת בבלשנות שימושית ובהוראת לשון, אינני מוכנה לראות צורות אלה כקבילות. אני רואה את "הרך הנולד" הזה כגידול פרא שיש לעקרו.

[המאמר מבוסס על הרצאה שנישאה במפגש השנתי הרביעי של החוג הישראלי של החברה האירופאית לבלשנות, שנערך באוניברסיטת תל-אביב ב-12.3.87, בריכוזו של פרופ' ח' רוזן.]